

the Guideline for Judicial Reform] / Faxue Yanjiu [Legal Studies]. – № 1, 2003. – pp. 83–98. 25. *Supra* note 15. 26. *Jin J. Gudong paisheng susong zhidu yanjiu* [A Study of the Shareholders' Derivative Lawsuit System] / Wang Baoshu, Zhu Ciyun, Shi Tiantao, and Tang Xin (eds.). *Shijianzhongde gongsifa* [Company Law in Practice] / Beijing: Shehui kexue wenxian chubanshe [Social Sciences Academic Press (China)], 2008. – p. 412–428. 27. *Qiao Liu Corporate governance and earnings management in the Chinese listed companies: A tunneling perspective* / Qiao Liu, Zhou (Joe) Lu / *Journal of Corporate Finance*, 2007. – № 13. – pp. 881–906. 28. *Supra* note 1. 29. Закон України «Про акціонерні товариства» // ВВР України. – 2008. – № 50-51. – Ст. 384. 30. *Вінник О.М.* Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення. – К.: Атіка, 2003. – 352 с. 31. *Журбин Б.А.* Групповые и производные иски в судебно-арбитражной практике. – Система Гарант, 2009. – 168 с. 32. *Попов Ю.Ю.* Толкование «косвенных» исков // Юридическая практика. – 2002. – № 50 (260). – С. 7. 33. *Supra* note 1. 34. *Рішення Конституційного Суду України № 18-рп/2004 від 01.12.2004 року щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес)* // Офіційний вісник України. – 2004. – № 50. – Ст. 3288. 35. *Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» №13 від 24.10.2008 року* // Вісник Верховного Суду України. – №11. – 2008.

УДК 347.155.5

Д. С. МИХАЙЛОВА

ПРОБЛЕМИ ОБМЕЖЕННЯ ЦИВІЛЬНОЇ ДІЄЗДАТНОСТІ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ В УКРАЇНІ

Здійснено порівняння підстав обмеження цивільної дієздатності в законодавстві України та зарубіжних держав. Розглянуто проблему дієздатності в нотаріаті. Проаналізовано правотворчий досвід юристів Стародавнього Риму, його роль у розробці норм Цивільного кодексу України щодо обмеження дієздатності. Обґрунтовано необхідність приділення додаткової уваги цьому питанню. Встановлено доцільність розширення кола підстав, за яких особа може бути визнана обмежено дієздатною.

Ключові слова: фізична особа, дієздатність, римське право, нотаріат.

Михайлова Д. С. Проблемы ограничения гражданской дееспособности физического лица в Украине

Осуществлено сравнение оснований ограничения гражданской дееспособности в законодательстве Украины и зарубежных государств. Рассмотрена проблема дееспособности в нотариате. Проанализированы правотворческий опыт юристов Древнего Рима, его роль при разработке норм Гражданского кодекса Украины об ограничении дееспособности. Обоснована необходимость уделения дополнительного внимания этому вопросу. Установлена целесообразность расширения круга оснований, при которых лицо может быть признано ограниченно дееспособным.

Ключевые слова: физическое лицо, дееспособность, римское право, нотариат.

Mikhailova Daria S. The problems of restriction of legal capacity of individual in Ukraine

The author compared restriction of civil capacity in the legislation of Ukraine and foreign

---

© МИХАЙЛОВА Дар'я Сергіївна – студентка Українського Державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

states. The problem of capacity in the notary is considered. The law-making to the lawyers of ancient Rome and its role in the development of rules of the Civil Code of Ukraine on disability is analyzed in the article. There is necessity of paying more attention to this issue. It is expediently to expand range of circumstances under which a person may be declared as partially capable.

Key words: individual, legal capacity, Roman law, notary.

В умовах розвитку правової держави в Україні та світі взагалі у законодавця виникла потреба переглянути попередні норми та реформувати їх, особливо положення про фізичну особу, обмеження її цивільної дієздатності. Порушення дієздатності виражається в незаконному звуженні чи розширенні можливості фізичних осіб у самостійному здійсненні юридичних дій, спрямованих на створення, зміну, припинення прав і обов'язків. Закономірно, що в цивільному законодавстві спеціально передбачено захист правоздатності та дієздатності¹.

Цивільна дієздатність – важливий елемент цивільно-правового статусу громадян. Для неї характерні такі риси: незалежність від соціальної належності, статі, раси, національності, ставлення до релігії, непередаваність, невідчужуваність, тобто громадяни не можуть розпоряджатися своєю дієздатністю; вони розпоряджаються лише своїм наявним суб'єктивним правом, а не можливістю (здатністю) своїми діями набувати цивільні права і обов'язки. На основі цього визнаються законодавством недійсними угоди, які обмежують дієздатність громадян. Так, є підстави вимагати визнання недійсним заповіту, який зобов'язує спадкоємця не укладати договорів купівлі-продажу і дарування щодо спадкового майна. Правочин, який вчинила фізична особа, дієздатність якої обмежена, за межами її дієздатності без згоди піклувальника, може бути згодом схвалений ним. У разі відсутності схвалення правочин за позовом піклувальника визнається судом недійсним, якщо буде встановлено, що він суперечить інтересам самого підопічного, його сім'ї та осіб, яких він, відповідно до закону, зобов'язаний утримувати².

Як бачимо, згідно з ч. 1 ст. 36 Цивільного кодексу України особа визнається судом обмежено дієздатною внаслідок зловживання спиртними напоями, наркотичними речовинами, токсичними речовинами (з 2003 р.) тощо. Але однієї лише підстави зловживання вищезгаданими речовинами для висновку суду не достатньо. Обов'язково потрібна наявність доказів про те, що особа дійсно ставить членів своєї сім'ї в скрутне матеріальне становище через свою шкідливі звички або навіть залежність. Тому, якщо суд встановлює, що особа дійсно відчуває майно та витрачає кошти своїх родичів на придбання алкоголю та інших передбачених Цивільним кодексом речовин, він обмежує її в дієздатності.

Звертаючись до римського приватного права, згадуємо, що в дієздатності обмежувалися не лише особи з певними вадами, а й марнотратники, над якими також встановлювалася опіка через невміння доцільно розпоряджатися своїм майном, тому вони обмежувалися у дієздатності. Марнотратником, з юридичної точки зору, визнавалася особа, яка нерозумно витрачає своє майно та ризикує залишити себе і свою сім'ю без джерела існування. Так, у цивільному праві деяких країн однією з підстав обмеження дієздатності фізичної особи є марнотратство.

У статті 36 Цивільного кодексу України однією з підстав обмеження дієздатності фізичної особи є психічні розлади. Так, порівнюючи українське цивільне законодавство з нормами римського приватного права, можна зауважити, що при прийнятті норм Цивільного кодексу України, що регулюють правове становище

осіб з обмеженою дієздатністю, законодавець враховував досвід римського права.

У нормах цивільного законодавства України, на відміну від норм римського права, не вказано, що особа з обмеженою дієздатністю має право на укладання заповіту. Але оскільки заповіт не є дрібним побутовим правочином, встановлено обмеження щодо його укладання. Стабільність майнового обороту і гарантованість його охорони потребують особливих правових гарантій для осіб, які страждають на психічні розлади, у сфері майнових відносин, що становлять предмет цивільного права³.

Існує проблема дієздатності й у нотаріаті України. Так, згідно із Законом України «Про нотаріат» нотаріальне посвідчення правочину здійснюється документом за забезпечення інтересів сторін, підвищення ступеня достовірності документа та забезпечення його відповідності вимогам закону. Останнє досягається тим, що під час посвідчення нотаріусом або іншою уповноваженою особою правочину він встановлює особу учасника цивільних правовідносин, яка до нього звернулася, перевіряє обсяг її дієздатності та відповідність змісту правочину вимогам чинного законодавства. Нотаріус повинен з'ясувати, чи усвідомлює особа свої дії та чи може керувати ними. Він перевіряє документ, що посвідчує особу, ставить запитання щодо мети її звернення до нотаріуса, ставить додаткові запитання щодо місця її проживання, дати народження, родичів тощо. Це є важливою складовою процесу вчинення нотаріальних дій. Інструкція «Про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» передбачає, що в разі необхідності нотаріусу надається довідка про те, що особа не страждає на психічний розлад, який може вплинути на здатність усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними. Якщо є підстави вважати, що особа страждає на психічні розлади, він звертається до органу опіки та піклування та з'ясовує факт відсутності опіки та піклування над нею. Отже, нотаріус має право визначати психічний стан особи та, якщо є сумніви щодо відсутності психічних розладів, призупинити укладення правочину. Така система перевірки не може абсолютно запобігти укладенням правочинів особами, дієздатність яких обмежена. Але на сьогодні не існує механізму, який найбільш точно визначав би, чи може особа усвідомлювати свої дії та керувати ними. Фахівці у галузі цивільного права, серед яких В.П. Сербський, рекомендують законодавцю звернути увагу на суперечності, що виникають при з'ясуванні обсягу дієздатності під час укладення правочинів⁴.

Певна річ, що ні довідка з психоневрологічного диспансеру про відсутність звернень особи за допомогою до лікарів-психіатрів, ні обсяг знань нотаріуса не в змозі запобігти укладенню угод особою поза межами її дієздатності. За даними російських дослідників, за останні шість років частка осіб, щодо яких вирішувалось питання здатності усвідомлення ними значення своїх дій та керувати ними під час укладення правочинів, становила 50,3%. З них понад 50% осіб не були здатні усвідомлювати значення своїх дій, не могли керувати ними під час укладення угоди⁵.

Дореволюційне законодавство як підстави обмеження дієздатності називало такі обставини: статя; для жінок – стан у шлюбі; фізичні недоліки (німота, глухота, сліпота); марнотратство. Зарубіжне законодавство і нині використовує подібні підходи під час встановлення підстав обмеження дієздатності громадян. Так, у Російській імперії не існувало процедури визнання особи обмежено дієздатною. Щодо осіб, які з якихось причин не могли повноцінно здійснювати свої цивільно-правові обов'язки, передбачалася процедура опіки, яка вводилася щодо осіб,

визнаних марнотратниками, а також глухонімих, божевільних.

Гарантією захисту прав у таких справах є поновлення стану, який мала особа до обмеження її дієздатності в судовому порядку. У разі припинення громадянським зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами суд скасовує обмеження його дієздатності. На підставі рішення суду відмінюється встановлена над ним опіка. Якщо громадянин після скасування обмеження його дієздатності знову почне зловживати спиртними напоями або наркотичними засобами, суд за заявою зацікавлених осіб може повторно обмежити його дієздатність.

Обмеження дієздатності захищає насамперед права осіб, які перебувають на утриманні алкоголіка, наркомана. Водночас такий захід допомагає громадянину позбутися згубної звички, тобто захищає і його здоров'я, і його права. Крім того, слід також враховувати, що закон не ставить можливість обмеження дієздатності громадянина в залежність від визнання його хронічним алкоголіком, наркоманом, токсикоманом тощо. Для порівняння, Цивільний процесуальний кодекс Російської Федерації закріплює, що таке обмеження можливе лише у разі зловживання спиртними напоями або наркотичними засобами. Інші зловживання не можуть спричинити обмеження дієздатності.

У праві зарубіжних країн існує досвід обмеження цивільної дієздатності осіб із фізичними вадами (наприклад, у французькому Цивільному законодавстві глухонімих, якщо він не вмів писати, може прийняти дарування лише через піклувальника). У законодавстві України фізичні вади, як уже зазначалося, не є підставою для обмеження особи в її цивільній дієздатності. Але якщо особа укладає угоду на невідгідних умовах, користуючись фізичними вадами другої сторони, ця угода буде визнана недійсною, укладеною шляхом обману⁶.

Під час розробки норм Цивільного кодексу України щодо обмеження дієздатності фізичної особи запозичувався досвід нормотворчої діяльності римських юристів. Однак ця проблема у вітчизняному законодавстві потребує додаткової уваги, адже, на думку українських фахівців, не лише психічні розлади та вживання алкоголю, наркотиків тощо слід враховувати у разі обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, а й інші фактори, що згадуються в римському правовому досвіді та нормах зарубіжних країн. Серед них – марнотратство, яким особа ставить у скрутне становище свою сім'ю і яке може перетворитися на залежність, порівняну з алкогольною та наркотичною. Слід закріпити в правових нормах більш широке коло обставин, що є підставою для визнання особи обмежено дієздатною, через які вона, мало це усвідомлюючи, ставить у скрутне становище себе і свою сім'ю.

1. Веберс Я.Р. Основные проблемы правосубъектности граждан в советском гражданском и семейном праве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1974. – С. 33.
2. Цивільне право України: Навч. посіб. / Білоусов Ю.В, Ватрас В.А, Гринько С.Д та ін.; за ред. Р.О. Стефанчука – К.: Правова єдність, 2009. – С. 41-42.
3. Иванова Л.Я. Гражданская правосубъектность лиц, страдающих психическими расстройствами: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 1993. – С.17.
4. Про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України. – К.: Міністерство юстиції України, 2012. – (Нормативний документ Міністерства юстиції України. Інструкція). – П. 39.
5. Дмитриева Т.Б., Ткаченко А.А., Харитоновна Н.К., Шишков С.Н. Судебная психиатрия: Учебник. – М.: Мед. информ. агентство, 2008. – С. 221-229.
6. Цивільний процесуальний кодекс України: за станом на 20 жовтня 2011 р. – К.: Парлам. вид-во, 2012. – Ст. 230.